

ZDRAVOTNÍ PROBLEMATIKA CHOVU CHLADNOKREVNÝCH KONÍ

Markéta SEDLINSKÁ

Veterinární a farmaceutická univerzita Brno, Klinika chorob koní
Palackého 1-3, 612 42 Brno, Česká republika
e-mail: sedlinskam@vfu.cz

Abstract

Veterinary aspects of draft horse breedings. This article provides an outline of current veterinary knowledge about the causes and forms of the most common draft horse diseases. It provides information to general public and breeders with emphasis on the diagnostic possibilities and prevention of the diseases. It includes the aetiology and clinical signs of the metabolic diseases and skin and hoof diseases. Further it contains a reproduction note and information about necessary prevention in draft horse breedings.

Key words: Draft horses, diseases, prevention, breeding

Abstrakt

Článek v ucelené podobě představuje soubor současných veterinárních poznatků o příčinách a formách nejčastějších onemocnění chladnokrevných koní. Předkládá informace široké chovatelské veřejnosti s důrazem na možnosti diagnostiky, terapie a prevence jednotlivých onemocnění. Zahrnuje příčiny a klinické příznaky onemocnění metabolického systému, postižení kůže a nemocí kopyta. Věnován je i prostor pro problematiku reprodukce a nezbytné veterinární prevence v chovech chladnokrevných koní.

Klíčová slova: chladnokrevník, onemocnění, prevence, chov

Klinika chorob koní Veterinární a farmaceutické univerzity Brno se po svojí přestavbě a modernizaci v roce 1999 stala spádovou oblastí nejen pro koně z České republiky, ale i pro koně z jižních oblastí Polska, Horního Rakouska a středozápadu Slovenské republiky. Od roku 2000 bylo na této klinice ošetřeno přibližně 10 500 koní. S naprostou převahou se jednalo o teplokrevné koně různých plemen a využití. Chladnokrevná plemena představují v tomto souboru necelá 2 % ošetřených zvířat. Otázkou zůstává, v jaké míře se na této statistice skutečně podílí menší nemocnost chladnokrevníků, a co už je otázkou ochoty (či spíše neochoty) jejich majitelů investovat do jejich odborného ošetření. Dá se předpokládat, že ekonomické hledisko zde hraje svoji významnou roli, neboť je logicky spojené s obecně nižší tržní cenou chladnokrevných koní a s jejich dosavadní tradiční rolí „pracovního prostředku“.

Zdravotní problematika chovu chladnokrevných koní zaujímá samozřejmě celou širší veterinární medicíny. Snad s výjimkou některých typických onemocnění dostihových a ryze sportovních koní a chorob vázaných geneticky na konkrétní plemena, můžeme se u chladnokrevníků setkat se všemi známými nemocemi a postiženími. Z této široké škály chorob některé nemoci četností výskytu převládají a budou v tomto článku dále diskutovány.

Veterinárni medicína zaznamenala obrovský skok, a to nejen co se týká možnosti diagnostiky (rutinní používání ultrasonografie, endoskopie, digitalizace RTG, EMG, zátěžová jednotka, atd.), ale především v pochopení a objasnění patofyziologických principů vzniku konkrétních onemocnění, což umožnilo rozvinout účinné a dříve neznámé terapeutické postupy. Praktickým dopadem jsou zachráněné životy koní, kteří by v minulosti neměli šanci na přežití, a jejich návrat k plné pracovní či sportovní výkonnosti. Náklady na provedená ošetření však zůstávají významným limitujícím faktorem možností veterinární medicíny. Tato skutečnost, jak bylo zmíněno výše, je v chovu chladnokrevných koní nejzřetelnější. Sice se stále častěji setkáváme s chladnokrevníky, u kterých jejich tržní cena mnohonásobně převyšuje náklady na jejich ošetření (cenná plemenná zvířata, importovaná plemena, atd.), nebo s pacienty, kteří jsou pro svého majitele spíše společníky a tudíž je jejich hodnota určována jinak, ale tyto případy jsou dosud nepříliš četné. I u těchto koní, kde nejsme finančně limitováni, však musí být prognóza stanovována opatrně, protože jejich vysoká hmotnost výrazně zvyšuje procento postanestetických komplikací. Z tohoto pohledu se zdá, že přínosnější pro chovatele chladnokrevných koní, je vhodné objasnění principů prevence onemocnění typických pro chladnokrevníky, spíše než popisování možností operačního řešení kolikových stavů, složité rekonstrukce ran či terapie zlomenin a poškození tvrdých tkání. Zkušenosti z našeho pracoviště ukazují, že pokud vyšetřením byla operace indikována jako jediné řešení stavu pacienta, ve většině případů se majitelé rozhodli pro eutanázii koně.

Reprodukce a nemoci novorozených hříbat

Reprodukce koní spojená se zdravým odchovem hříbat patří mezi nejkrásnějších oblastí veterinární medicíny. Chladnokrevné klisny však tvoří pouze velmi malou část našich pacientů. Běžně používaný způsob přirozené plemenitby dosud většina chovatelů využívá bez pocitu nutnosti jakékoli veterinární intervence. Říje je u klisen diagnostikována pomocí hřebce a gravidita potvrzena často pouze tím, že klisna opětovně neříjí. Veterinární lékař je přivolán většinou až v okamžiku, kdy se chovatel setká s tím, že klisna přes opakované připouštění zůstane jalová nebo u ní dojde k abortu dvojčat (často opakovaně). Jako ostatní obory veterinární medicíny i reprodukce prodělala v poslední době obrovský skok kupředu. Rutinní ultrasonografická diagnostika umožňuje rozpoznat a léčit klisny, které mají problém se zabřezáváním. Čím dál více využívaná je i inseminace chladnokrevných klisen čerstvým chlazeným semenem. Odpadá tak složité cestování k vybranému hřebci, kratšímu či delšímu pobytu u něj a vyřazení připouštěné klisny z pracovního využití. Navíc chovatelé nejsou závislí pouze na nejbližším „dostupném“ hřebci, ale mají tak na výběr hřebce různých původů, barev či výkonností. Navíc je připouštění klisen pomocí inseminace jednoznačně metodou volby u „problémových“ klisen (opakované nezabřezávání, infekce dělohy, hormonální poruchy atd.). Ranná diagnostika gravidity se rutinně s pomocí ultrazvuku provádí už od 12 dne po ovulaci, což umožňuje při výskytu nežádoucích dvojčat jejich včasnou redukci.

Prostorná dutina břišní u chladnokrevníků umožňuje rozvoj velkého plodu. Je to jedno z vysvětlení, proč se komplikace v podobě ztížených porodů vyskytují u chladnokrevných klisen častěji jak u klisen teplokrevných. Navíc je většinou pomoc při řešení komplikovaných porodů u chladnokrevných klisen limitována právě jejich velikostí. Někdy ani při sebevětší snaze nejsme schopni na hříbě dosáhnout, korigovat špatné držení končetin či hlavičky a umožnit tak vybavení hříběte porodními cestami. Ztížený porod u klisny je vždy naléhavou záležitostí. Od počátku druhého stádia porodu, kdy prasknou plodové obaly

a vyteče plodová voda, je výživa a zásobení kyslíkem z placenty už omezeno a šance hříbete na přežití přibližně po jedné hodině rychle klesá. Pokud je hříbě již mrtvé, lze ho vybavit z porodních cest pomocí fetotomie (rozřezání plodu na menší části). Přesto, že se zdá být fetotomie snadným řešením v případě, kdy hříbě nelze vybavit v celku, jen málokdy budeme na jeho vytažení potřebovat méně jak tři až čtyři řezy. Zdlouhavá fetotomie je však pro klisnu i pro veterináře velmi vyčerpávající. Navíc její bezpečné provedení vyžaduje zkušenosti a speciální vybavení. Není-li klisna schopna ze zdravotních důvodů fetotomii podstoupit nebo není-li k dispozici vybavení, pomocný personál či schopnosti, je vedle euthanasie odesláním klisny na kliniku a provedení císařského řezu často jedinou možností. Současné zkušenosti s císařským řezem u koní jsou už dostatečně uspokojivé a tak je mnohdy rychle provedený císařský řez pro klisnu menším zákrokem než komplikovaná fetotomie (Chváta, O., Grygarová, P., Zimová, H., 2004). Zotavení a následný návrat do reprodukce je často po operaci dokonce rychlejší. Opět však platí, že chladnokrevné klisny jsou do jisté míry limitované jednak svojí velkou hmotností a jednak finanční nákladností operace.

Patrně nejčastějším poporodním problémem u klisen je zadržení plodových obalů. Normálně odchází placenta během 2 – 3 hodin po porodu. Proloužení tohoto intervalu může vyvolávat vážné komplikace v podobě závažné infekce dělohy, rozvoji endotoxémie a následné laminitidy (akutní schvácení kopyt), což přímo ohrožuje život klisny. Příčiny zadržení lůžka nejsou dosud uspokojivě vysvětleny. Ačkoliv některé klisny, zejména klisny chované v extenzivních podmínkách v přirozeném prostředí (porody na pastvině), snázejí zadržení placenty bez typických komplikací po poměrně dlouhou dobu, je rozhodně doporučitelné nebrat situaci na lehkou váhu a co nejdříve řešit všechny případy. Včasné vybavení zadrženého lůžka pomocí aplikace hormonu oxytocinu, výplachu dělohy či šetrného manuálního uvolnění je nejlepší prevencí hrozícího akutního schvácení kopyt či dlouhodobých reprodukčních problémů klisny.

Chladnokrevné klisny jsou považovány za dobré matky. Pokud jsou udržovány v přiměřené kondici, není gravidita ani laktace důvodem jejich vyřazení z práce.

Stejně jako vyžaduje zvýšenou pozornost klisna v období kolem porodu, je nutné věnovat větší pozornost i novorozenému hříběti. Kontrola životních funkcí hříběte po porodu by měla být spojená s pečlivou desinfekcí pupečního pahýlu, který by se mohl stát první vstupní branou pro infekce. Význam mleziva pro novorozené hříbě je všeobecně mezi chovateli známý. Mlezivo představuje nejen výživu a tekutiny, ale je i nenahraditelným zdrojem protilátek, které hrají klíčovou roli v dalším přežití novorozeného hříběte. Bez nich mohou novorozená hříbata rychle podléhat i takovým infekcím, které pro dospělé jedince představují pouze malý problém (Sedlinská, M., Machková, G., 2008).

Odchov zdravého a silného hříběte má stejné zásady a zahrnuje stejné zdravotní komplikace jak u chladnokrevných, tak i teplotekrevných koní. Převážná část zodpovědnosti zde spočívá na chovateli a na jeho schopnostech včas zaregistrovat změny v chování, příjmu potravy, pohybu, či normálním vývoji hříběte. Je nutné si uvědomit, že hříbě není pouze malý kůň a velice rychle u něho, narozdíl od dospělých jedinců, vznikají život ohrožující komplikace v podobě hypoglykémie, dehydratace, elektrolytových imbalance či rozvoje vážných infekcí a sepse. Mezi častá poškození novorozených hříbat patří zadržení smolky, ruptura močového měchýře, či nejrůznější variace kontraktur, laxity nebo kloubních deformit končetin. Všechny tyto stavy vyžadují okamžitou intervenci veterinárního lékaře a následnou zvýšenou ošetrovatelskou péči. Dobré pravidlo v případě, že cokoliv není

v poriadku s vaším hříbětem, by mohlo bŷt: Zavolejte veterinárního lékaře raději dŷíve než později, raději zbyteěně než pozdě!

Koŷní změny

Pravděpodobně nejvíce se vyskytujícím koŷním problěmem chladnokrevníkŷ je pŕecitlivělost na hmyzí bodnutí – tzv. „letní vyrážka“. Je to jedna z nejběžnějších koŷních alergií u koní, která dokáže silně postiŷeně zvíře uěinit buď jen omezeně vyuŷitelně a nebo dokonce zcela pracovně nevyuŷitelně. Výskyt klinických pŕíznakŷ je vázán na letní měsíce a oblasti zamoŕené hmyzem, speciálně některými druhy jako jsou pakomárci (*Culicoides*) a muchniěky (*Simuliidae*). Imunitní systém postiŷených koní vnímá antigeny ze slin tohoto hmyzu jako silné alergeny a vyvolává v kŷži bouŕlivou reakci a svědění. Kŷŷ se úporně drbe, ěimŷ dochází k dalšimu poškozování kŷže. Protoŷe jednotlivě druhy hmyzu napadají rŷzné krajiny těla, i změny na kŷži se objevují v rŷzných lokalizacích. Svědění bŷvá neújournější na spodině bŕicha, na prsou, v okolí kořene ocasu, hŕívy a v oblasti hlavy. Vzniklé drobně ranky se snadno infikují a zánět kŷže se dále rozvíjí (Knottenbelt, D., 2002). Lěčba tohoto onemocnění je pouze symptomatická a spočívá v pravidelně toaletě podráŷděné kŷže (nejlěpe desinfekění mŷdla) a v ěastěm koupání postiŷených koní. Je sice moŷné krátkodobě v nejkritiětším období podávat koni kortikosteroidy, které dokáŷí utlumit imunitní systém a zabránit rozvoji další koŷní reakce, ale kvŷli jejich negativním vedlejším ŷčinkŷm nejsou dlouhodobým řešením. Urěitě omezení alergických koŷních projevŷ bylo zaznamenáno, pokud byly koni s dostateěným pŕedstihem v jarních měsících podávány do krmiva rostlinně oleje obsahující vyšší poměr nenasycených mastných kyselin. Nejŷpěšnější zpusob lěčby spočívá v zabránění kontaktu koně s bodavým hmyzem. Denní a opakovaná aplikace repelentŷ a pobyt koně ve stáji v ěasných ranních a veěerních hodinách, kdy je aktivita hmyzu největší, je obvykle nejŷčinnějším řešením.

Zatímco výše popsáně onemocnění je typické pro letní měsíce, svědění kŷže pozorovaně v zimě by mělo chovatele upozornit na jiný ěasto se vyskytujícím problěm. V hustě a dlouhě srsti chladnokrevníkŷ se mohou ukrývat vši nebo všenky. Tito drobní parazité kŷži poškozují a pohybem v srsti vyvolávají silně svědění. Celý jejich vývoj probíhá pŕímo na těle hostitele. Mimo něj však mohou pŕeŷívat až několik tŷdnŷ. Pŕenáší se pŕímým kontaktem s postiŷenými zvířaty nebo i nepŕímo pŕes ěistící potŕeby, deky, postroje apod. Vší kladou vajíěka (hnidy) na krátkou srst hlavně v oblasti krku, ocasu a na konětiny, zatímco všenky nalézáme hlavně na zádech, po stranách krku a v hŕívě. Vajíěka i dospělce lze pozorovat pouhým okem. Pokud se chovatel věnuje dostateěně péěi o svého koně, náhodný výskyt těchto parazitŷ bŷvá rychle odhalen. Jejich likvidace obvykle nebŷvá nikterak nároěná, a to ani finaněně, ani pŕuběhem lěčby. Opakované postŕiky ěi koupele speciálnimi antiparazitiky ŷčinně vši i všenky likvidují.

Dlouhě rousy na konětinách ěasto ukrývají jiněho daleko menšího a hŕě odstranitelněho parazita – roztoěe Strupovku koŷskou (*Chorioptes equi*) (Minář, J. 2002). Tento parazit se ŷívá pŕevážně ŷupinkami kŷže, saje však i lymfu. U koní jejich pohyb v srsti konětin vyvolává neklid, podupávání a kopání. Pŕíznaky bŷvají nejvýraznější v noci. Koně si ěasto o sebe pánevní konětiny dŕou, nebo si je okusují. Následkem bŷvá zvyšená ztráta srsti, tvorba oděrek a strupŷ, slévajících se ve zvrásnění, rohovitě a ztvrdlé plochy kŷže. Roztoěe lze většinou poměrně snadno identifikovat v materiálu vyěesaněm ze srsti dolních ěástí konětin. K pŕŷkazu staěí lupa nebo malě zvěšění mikroskopu. Lěčena musí bŷt vŷechna zvířata ve stáji souěasně. Tyto koně je tŕeba na postiŷených místech ostŕíhat, peělivě odstranit strupy a kŷži omŷt speciálním antiparazitárním ŷamponem. Protoŷe však tento

roztoč dokáže úspešne koupelím odolávat, je nutné, aby súčasťou liečby bola i celková aplikácia vhodných antiparazitík (Jahn, P., Koudela, B., 2008).

Metabolická onemocnění

Snad každý chovateľ chladnokrevníka se už někdy setkal s myopatií (postížením svalových vláken), která je postrachem chovu těchto krásných a silných koní. Tento syndrom bývá označován mnoha různými jmény, jako například „černé močení“, „černá zástava moči“, „akutní ztuhnutí“, „sváteční nemoc“, „nemoc pondělního rána“ apod. Označení „nemoc pondělního rána“ vzniklo někdy na začátku 20. století, kdy se toto onemocnění objevovalo u tažných koní opravdu často. Koně po dnech pracovního klidu, kdy jim nebyla redukována krmná dávka, byli znovu zapojeni do práce (obvykle v pondělí ráno). Tyto epizody mívaly velmi těžký průběh a nezdědka špatný konec. Předpokládalo se, že následkem nadbytku sacharidů v krmné dávce se ve svalových vlákních hromadí glykogen, který se během pohybu koně v následující pracovní den přemění na laktát. Dojde ke vzniku metabolické acidózy, k poškození svalových vláken a úniku myoglobinu do moči (Harris, P. A., 2000). Charakteristické pro toto postižení je náhlý nástup klinických příznaků na začátku nebo v průběhu práce. Kůň se začne potit, odmítá se pohybovat, jeho záď je slabá, ztuhlá a na pohmat bolestivá. Následuje svalový třes, kůň může upadnout a není schopen se znovu postavit. Svalové bolesti mohou imitovat koliku, může docházet ke křečím močového měchýře i střev („černá zástava moči“). Rozpadnutá svalová vlákna uvolňují svalové barvivo myoglobin, které se vstřebává do krevního oběhu a je přes ledviny filtrováno do moči, kterou zabarvuje do tmavohněda („černé močení“).

K výraznému posunu v diagnostice myopatií došlo se zavedením svalové biopsie. Onemocnění, projevující se ztuhlostí svalů a unikem myoglobinu do moči, přestala být zahrnována pod jeden společný problém a rozvinula se do několika různých nozologických jednotek. U chladnokrevníků je „černé močení“ vyvolávané defektním zpracováním a skladováním glukózy ve svalech. Postižená zvířata mají vysoké hladiny patologické formy glykogenu ve svalových buňkách (onemocnění označované zkratkou PSSM – z anglického *Polysaccharide Storage Myopathy*). Předpokládá se, že tento fakt zabraňuje postiženým koním získávat energii z uskladněné glukózy.

Onemocnění není léčitelné, ale je možné zabránit, nebo alespoň snížit frekvenci výskytu epizod myopatií. Preventivní opatření jsou založena na speciální výživě, která nesmí obsahovat jádro (zdroj polysacharidů). Chybějící energie v krmné dávce je nahrazována rostlinnými oleji. Další důležitou součástí prevence je pravidelný každodenní pohybový režim (Ludvíková, E., 2008).

Přílišnému svalovému postižení u koně s akutními příznaky myopatie lze zamezit jen okamžitým ponecháním koně v absolutním klidu. Veterinární lékař by měl koně ošetřit tam, kde se právě nachází. Transport koně zpět do stáje je vhodné provést přepravním boxem, a to až po základním ošetření analgetiky a dle potřeby infúzemi. Další svalová námaha koně musí být až do odeznění příznaků co nejvíce minimalizována.

Dalším častým postižením metabolického systému chladnokrevných koní je takzvaný metabolický syndrom. Je to onemocnění typické pro plemena adaptovaná na přežití v nepříznivých podmínkách a obecně pro „dobře krmitelné“ koně, ke kterým bezesporu většina chladnokrevníků náleží. V případě, kdy u těchto koní snížíme energetický výdej a zároveň ponecháme dostatečný přísun energie, rozvíjí se u nich obezita, spojená s rezistencí k inzulínu. Sice ne každý obézní kůň musí trpět metabolickým syndromem, ale obezita koně je pro chovatele varováním. Rezistence k inzulínu totiž předurčuje koně

k opakovaným epizodám schvácení kopyt. Kontrola obezity je založena na adekvátním pohybovém nebo pracovní režimu a vhodné krmné dávce. Je třeba upozornit na fakt, že zelená píce je vysoko energetickou dietou a pro koně se sklony k obezitě tedy zcela nevhodná (Bezděková, B., 2008).

Ostatní onemocnění

Jak již bylo na úvod řečeno, chladnokrevníci mohou být postiženi naprostou většinou onemocnění běžně se vyskytujících u jiných plemen koní. Tento článek nemůže zodpovědně popsat onemocnění jednotlivých orgánových systémů.

Jistě by zmínku zasloužila poměrně častá bodná a tržné poranění, která sebou přináší využívání chladnokrevníků při práci v lese. Jsou pravděpodobně také nejčastějším důvodem, kvůli kterému je k chladnokrevnému koni volán veterinární lékař.

Nedostatečná péče o kopyta spolu s běžným typem ustájení na vazných stáních predisponuje chladnokrevníky ke vzniku dvou závažných onemocnění kopyt – hniloby rohového střelu a rakoviny kopyt. Také výskyt těchto dvou nozologických jednotek spolu s výskytem schvácených kopyt se zdá být v chovu chladnokrevných koní přece jen častější.

Prevence

Mezi pravidelně prováděné preventivní zákroky patří především vakcinace a odčervování koní, ale v širším slova smyslu prevence zahrnuje pravidelnou každodenní kontrolu zdravotního stavu, rozumný systém střídání pracovního využívání koně a odpočinku a v neposlední řadě i pravidelnou péči o kopyta a zuby.

V našich podmínkách je běžné vakcinovat koně každoročně proti tetanu a alespoň 2x do roka proti chřipce a herpesviróvým infekcím. Pokud se těchto tří onemocnění týká, považuji vakcinaci proti tetanu jednoznačně za nejdůležitější preventivní opatření u chladnokrevných koní. Narozdíl od chřipky a herpesvirů, je tetanus pro většinu koní smrtelný. Terapie (pokud je vůbec možná) je totiž velice finančně nákladná a to i u teplokrevných (mnohem lehčích) koní. U chladnokrevníků je tedy opět často limitována cenou. Hluboké bodné rány (ale i porodní poranění, kastroční rány, otevřené dásně při výměně zubů atd.) jsou vstupní infekcí pro původce tetanu (*Clostridium tetani*). V okamžiku, kdy se tato bakterie uvnitř poranění pomnoží, začne produkovat toxin. Pokud kůň nemá díky pravidelné vakcinaci vytvořeno dostatečné množství protilátek, rychle se u něj vyvíjí příznaky klinického onemocnění. Kdo jednou viděl umírat koně v křečích vyvolaných tetanotoxinem, nikdy na preventivní očkování nezapomene. Zanedbávání pravidelné revakcinace proti tomuto onemocnění je považováno za hazard se životem koně.

Seznam použité literatury

1. Chvátal, O., Grygarová, P., Zímová, H., 2004: Komplikace gravidity a porodu. In Chvátal, O. (ed): Peripartální období u klisny. Brno, VFU Brno, ČHS Brno, p. 1 – 17.
2. Sedlinská, M., Machková, G., 2008: Problematika kolostrální imunity u koní. In Jiskrová, I. (ed): Aktuální problémy chovu a šlechtění koní v ČR. Brno, MZLU Brno, p. 61 – 70.
3. Knottenbelt, D., 2002: Diagnostický a terapeutický přístup k pruritu u koně. In Jahn, P. (ed): Dermatologie koní. Brno, VFU Brno, ČHS Brno, p. 28 – 43.

4. Minář, J., 2002: Paraziti na kůži koní. *In* Jahn, P.(ed): Dermatologie koní. Brno, VFU Brno, ČHS Brno, p. 47 – 61.
5. Jahn, P., Koudela, B., 2008: Zevní cizopasnici koní. *In* Jahn, P., Bodeček, Š.(ed): Aktuální parazitózy koní. Brno, VFU Brno, ČHS Brno, p. 35 – 46.
6. Harris, P. A., 2000: Syndrom Rhabdomyolýzy koní (Tying-up syndrom, Equine Rhabdomyolysis Syndrome – ERS). *In* Jahn, P. (ed): Myopatie koní a jejich vztah k výživě. Brno, VFU Brno, ČHS Brno, p. 1 – 18.
7. Ludvíková, E., 2008: Myopatie u koní. *In* Jiskrová, I.(ed): Aktuální problémy chovu a šlechtění koní v ČR. Brno, MZLU Brno, p. 105 – 115.
8. Bezděková, B., 2008: Kůň jako geriatrický pacient. *Veterinářství* 59,9: p. 571-575.